Gražioje šalyje viskas turi būti gražu

Dalia STAPONKUTĖ.

Pasibaigus kino filmui visados lieku peržiūrėti iš lėto ekrane slenkančio vardų ir pavardžių sąrašo, bylojančio apie filmo kūrėjų vaidmenis ir profesijas, apie tai, kas iš tikro jį sukūrė, įgarsino, sumontavo, nuspalvino, išplatino, parėmė… Kiek mažai jiems skirta vietos filmo juostoje! Vos kelios sekundės. Taip būna ir istorijoje, kur kūrėjams skirta tik akimirka.

Žiūrovas, be kurio filmas neegzistuotų, dažniausiai prisimena atskirus filmo fragmentus, netgi ne turinį ar siužetą, cituoja kitam žiūrovui aktorių frazes, jo atmintyje iššoka vieno ar kito veikėjo vardas, o visa kita… nuslenka ekranu žemyn, o gal vis dėlto – aukštyn, į atviras dangaus aukštybes. Į istoriją. Visa tai, kas vyksta istorinio filmo serijai pasibaigus, ištirpsta beveik akimirksniu, vos tik nutolus nuo ekrano per žingsnį ir atsidavus galingai dabarties įvykių karuselei. Istoriją iš tikro gali papasakoti tik liudininkas, tik tas, kuris joje asmeniškai dalyvavo ir kūrė tam tikrą jos fragmentą, vadinamą dabartimi.

Kai valstybė dar gana „jauna“ ir švenčia tik pirmąjį savo šimtmetį, daugiau nei pusę jos gyvenimo galima paliudyti, pasitelkus gyvus liudininkus. Jeigu jie užrašytų savo kasdienius prisiminimus, iš jų – tarsi kino filmo fragmentų – susidėliotų ryški ir jaudinanti krašto istorijos juosta. Prasminga šventė visados susijusi su nuoširdumu ir tiesa. Kai kas, pavyzdžiui, aiškiai prisimena savo išvykimą iš Lietuvos prieš trisdešimt metų, Lietuvai laisvėjant. Prisimena savo svajones apie galimybes svetur, nes turėjo laimingą vaikystę, išmokiusią jį svajoti ir skrieti. Laisvėjimą kiekvienas suprantame individualiai, ir nebūna laisvos valstybės be šių individualių laisvėjimo sampratų simfonijos.

> *Laisvė rašytojui pirmiausia yra gimtojo žodžio laisvė ir laisvė kurti gimtąja kalba.*

Štai man, kaip literatūros ir mokslo žmogui, svarbaus šimtmečio išvakarėse

žvelgiant į lietuviškos minties laisvėjimą, padėjusį pamatus nepriklausomybei, norisi išskirti kai kuriuos mūsų laisvėjimo ypatumus. Jie prašosi platesnių ribų nei lietuvių kultūros erdvė, juk tikrasis laisvėjimas vyksta per akiračio platėjimą, tautinės savimonės atspalvių ryškėjimą ir atvirumą globaliai minčiai. Laisvė rašytojui pirmiausia yra gimtojo žodžio laisvė ir laisvė kurti gimtąja kalba. Kraštui laisvėjant – tai sudėtingas, ne vienus metus trunkantis socialinis-kultūrinis virsmas, dažnai veikiamas ne tik vidinių, bet ir išorinių jėgų. Jos iškelia švieson ir klaidas, ir pasiekimus, o kadangi viena kitą pakeitusios epochos pirmiausia palieka įspaudus kultūroje, tai „klydusiųjų“ ir „teisiųjų“ vardai tarpusavyje susiję kaip vienos tautos medžio šakos.

Senesniajai kartai tikrosios laisvės pradžia buvo 1918-ieji, jaunesniajai – 1991-ieji, nors istoriniu požiūriu abi epochos arti, jos – to paties šimtmečio, o labiausiai jas sieja bendras bruožas – objektyvios sąlygos ir globalių pokyčių įtaka lietuvių nepriklausomybės išsipildymui. Tie patys procesai veikė ir Lietuvos kultūrą, kuri, vykstant taikioms lietuviškoms revoliucijoms, suvaidino vieną pagrindinių vaidmenų. Praeito amžiaus pradžioje nepriklausomybę padėjo atkurti pasaulinio karo metu susiklosčiusios aplinkybės ir vieningi Lietuvos intelektualai, o amžiaus pabaigoje – Vakarų kultūros „modernistinis renesansas“, kuris pirmiausia keitė lietuvių kultūrą ir paslankiausią visuomenės dalį – jaunimą. Tik dabar pradeda ryškėti laisvėjimo iš sovietmečio priešistorė: pavyzdžiui, vardai kaip Vitas Luckus arba hipių ir pankų judėjimai, nors Lietuvoje tai nebuvo akcentuojama ir, regis, nėra muziejinės erdvės, skirtos radikaliam aštuntojo ir devintojo dešimtmečio menui, padėjusiam pagrindus revoliuciniam virsmui kultūroje.

Dalios Ibelhauptaitės Faustas. Vilnius, 2017. Algimanto Aleksandravičiaus nuotr.

Išskirčiau kelis mūsų kultūros laisvėjimo ypatumus, nors jais galima ir abejoti, tačiau, anot Algirdo Juliaus Greimo, su kurio darbais pirmiausia siečiau mūsų minties išlaisvėjimą globaliu mastu, „tiki tas, kuris abejoja, o ne tas, kuris žino“. Pirma, laisvėjimas kaip žavėjimasis Vakarais… Didžiausią įtaką lietuviškai minčiai laisvėjimo kelyje darė ne atskiri Lietuvos veikėjai, jų idėjos ir netgi ne lietuvių kultūra, o globalėjančių Vakarų, atvirų ir Rytams, gyvenimo romantizavimas. Sąjūdžio metu tokie dvidešimtmečiai kaip aš skaitė Kobo Abę, Hermanną Hessę, Michailą Bulgakovą, Gabrielį García Márquezą, Marcelį Proustą, domėjosi psichoanalize, Rytų filosofija, net okultinėmis tendencijomis. Tai vyko ne tik

Vilniuje, bet ir mažesniuose Lietuvos miestuose, tai vyko ir Rusijoje, tai vyko globaliai, tik kiekvienoje kultūros erdvėje skirtingu mastu ir gyliu. Štai Talino šiuolaikinio meno centre KUMU yra įdomus skyrius, skirtas vadinamajai „laisvų plotų“ tradicijai, kurią sovietmečiu savo kukliuose namuose puoselėjo menininkai Tonis Vintas, Mare Vint, Andresas Toltsas ir kiti: ten rinkdavosi estai, rusai, lietuviai – įvairios menininkų grupės ir „undergroundas“ – kaip stiprus minties laisvėjimo branduolys tuomet politiškai suvaržytoje erdvėje.

> *Kultūra nemėgsta vakuumo ir tuštumos. Kultūra turtėja tik versdama buvusios epochos vertybes į naują kalbą, o ne jas trindama.*

Lietuvoje irgi vyko panašūs sambūriai, diskusijos, susiėjimai, ir būtent jų idėjų fone Sąjūdis atrodė ryškiausiai – kaip piltuvas, į kurį sutekėjo visos šios energijos iš artesnių ir tolesnių kultūrų, sukurdamos unikalų judėjimą. Tai buvo autentiškas lietuvių politinės kultūros ir lietuviškos retorikos atgimimas. Jam pritilus, kaip kad nutinka po visų revoliucijų, energijos pasuko į meną, pirmiausia, į literatūrą. Atgijo asmeninio pasakojimo žanrai, autobiografijos, prisiminimai, dienoraščiai, eseistika. Literatūrai ir kalbai – kaip pačiai jautriausiai kultūros daliai – būdinga perimti tradiciją iš praėjusios epochos. Kultūra nemėgsta vakuumo ir tuštumos. Kultūra turtėja tik versdama buvusios epochos vertybes į naują kalbą, o ne jas trindama. Šitaip ji išsaugoja ir praturtina kalbą, ir, žinoma, emociškai artimiausia ir labiausiai suprantama būna tik ką nuėjusio laikmečio dvasia. Iš paskutiniųjų praeito amžiaus dešimtmečių literatūrinės tradicijos, stipriai paveiktos Vakarų literatūros vertimo, išaugo daugybė šiuolaikinių autorių, kuriuos galima sieti su laipsnišku minties ir žanro kismu lietuvių literatūroje.

Nereikia pamiršti, kad Lietuva yra iš tų Europos kraštų, kur gyventojų išsilavinimo lygis buvo ir tebėra vienas aukščiausių ir nėra neraštingumo (kai kurios Vakarų šalys neišsivaduoja iš šios problemos iki šiol, nors ir su klestinčiais universitetais). Šis faktas taip pat turėjo įtakos įdomios, savitos, intelektualios, įvairių ir mišrių žanrų literatūros gyvavimui. Tiesa, lietuvių literatūros kritikai, žvalgydamiesi į tarptautinės knygų rinkos reikalavimus arba pasaulinės literatūros tendencijas, savo smailiagale vis bado lietuvių literatūros kūną, klausinėdami, kur detektyvas, kur tarptautinės reikšmės romanas… Viskas ateis, jei toliau rašysime lietuviškai, tapdami trimate erdve ir kurdami į gylį, o ne į plotį. Kalba, kuri dėl politinių priežasčių arba vietinių ambicijų ir netoliaregiškų konfliktų ilgą laiką nebuvo naudojama įvairiapusės filosofinės ir mokslinės minties užrašymui, negali staiga

pagimdyti įvairesnio žanro literatūros. Jai dar stinga patirties kurti daugiamates vizijas, tačiau tai nereiškia, kad nuo šito kenčia rašymo kokybė ar literatūrinis intelektas. Jis tiesiog tampa labiau „įvietintas“, įcentrinis, susikaupęs ties savimi, intravertiškas.

Antrasis mūsų laisvėjimo ypatumas – laisvėjimas kaip filosofija – yra dar neišnaudota galimybė, neišsemtas klausimų ir problemų šaltinis. Kol šalyje nėra gilesnės filosofinės diskusijos – o Lietuvoje tai riboja komerciniai (veikiau ūkiški „neapsimoka“) išskaičiavimai, okupavę net švietimo ir mokslo sritis – sunkoka tikėtis ir įvairesnės meno ir mokslo sričių paletės. Mes kaip savita kultūra susikūrėme savitą laisvo gyvenimo viziją. Nuraminę žavėjimąsi Vakarų kultūra, pradėjome žavėtis jų galia, ir mūsų nepriklausomybė palaipsniui įsiliejo į bendros Europos rinkos, kaip mūsų laisvo pasirinkimo, erdvę. Šiandien tai suvokiame kaip savo laisvės garantiją, ir ji turi savo kainą. Lietuvos likimo atskaitos taškas – jau ne sovietmetis, kuriam pasibaigus užaugo nauja karta, o Europos šiandiena. Ji parodo, kas esame čia ir dabar, ką susikūrėme ir kur link savarankiškai einame.

Didelė Lietuvos kultūros dalis šiandien grindžiama Europos projektais ir globalios rinkos reikalavimais. Atsivėrė daugybė naujų ir patrauklių nišų, tačiau šalia populiarėja ir tai, kas nepatrauklu, užtat pelninga: ne gilus, bet skandalingas arba „madingas“ menas, menas kaip populiarus skandalas, menas kaip triukšmas, kaip rožinės „muilo operos“. Visados verta eiti priešinga tokiai dominuojančiai tendencijai kryptimi, ir jei šiandien „neišpopuliarėsi“, tai rytoj dovanosi pamoką kitiems, kad nebuvai kūrėjas be charakterio.

Pasaulį pakeliu ant piršto, pasaulis mums vaikams priklauso. Vėjūnėlės parkas, Druskininkai, 2015. Algimanto Aleksandravičiaus nuotr.

Šiandienos lietuvių literatūra ir menas dar nepakankamai byloja apie tai, kas iš tikro vyksta Lietuvoje, ypač Lietuvos kaime, iš kurio masiškai traukiasi žmonės. Beveik nėra socialinės kritikos tekstų ir romanų. Šalies istorijoje, kuri užrašyta tik iš dalies arba nuolatos perrašoma, norisi gilesnio literatūrinio žvilgsnio ir į jos dramą, kuri beveik dar neatskleista. Šiuo klausimu įdomūs šaltiniai yra ir lietuvių mokslininkų, ir išeivijos atradimai, kurie turėtų suartėti ir suteikti mūsų kultūrai kūrybingą pusiausvyrą, tačiau vieni apie kitus iki šiol mažai težino.

Kitaip tariant, mūsų literatūra dar nepakankamai atspindi lietuvio, gyvenančio Lietuvoje, o taip pat išvykstančio iš jos, tikrovės, todėl darosi įtaru dėl pačios tikrovės. Kokia ji? Sava? Importuota? Literatūra ir menas, žinoma, ne vėliava, kurią iškėlus pãskui drieksis atsakymų į sunkius klausimus virtinė. Literatūra tik atskleidžia problemą ir išreiškia abejones. Jos misija – ne atspindėti, o nujausti, tačiau šios nuojautos išraiška daug kur lieka neaiški, tarsi gyventume ne „ant žemės“, o orinėje tranzito erdvėje.

Mūsų santykis su tikrove ir savo artimiausia aplinka – santykis su vyru, santykis su moterimi kaip visuomenės ląstelėmis – lieka neišpasakotas, todėl sudėtingas. Tai neretai veda link nesusikalbėjimo tarp kelių kalbos lygmenų, įskaitant kūno kalbą, ir netgi jų neigimo, tarsi jos būtų viena kitai negiminiškos kalbos. Kai atsiranda pernelyg didelė kalbinė (ne tik turtinė) atskirtis tarp visuomenės ląstelių ir sluoksnių, iškyla pavojus žodžio laisvei, išnyra mitologinės sąmonės apraiškos, atsiranda savicenzūra, lengvai vedanti link diktatūros (juk visas pasaulis kritiškai stebi, kaip dėl šių procesų kenčia ir keičiasi globaliai lyderiaujanti JAV visuomenė).

> *Lietuvių kalba, lygiai kaip graikų ar vokiečių kalbos, itin paslanki filosofijos rašymui ir terminų kūrybai.*

Tikrasis laisvėjimas ateina per visapusį kalbos intelekto išnaudojimą, o be šito gali nutikti taip, kad kursime tik į plotį, bet ne į gylį: visko daug, bet esmės maža. Mūsų laisvėjimo pagrindas – mūsų kalbos intelekto galimybės. Ten ir turėtume ieškoti visų savo praradimų, atradimų ir įkvėpimo. Lietuvių kalba – tai pasakojanti kalba, ir nenoriu sakyti, kad savo lietuvišką pasakojimą nutylime, bet tai dar vyksta. Lietuvių kalba, lygiai kaip graikų ar vokiečių kalbos, itin paslanki filosofijos rašymui ir terminų kūrybai. Tai – valdinga, gramatiškai beribė kalba, viena iš tų, kurios ateityje kodų pavidalu valdys pasaulį, mums nė nenutuokiant.

Žodžių įkaitintą mintį išlaisvina…Rašomoji mašinėlė Mercedes. Algimanto Aleksandravičiaus nuotr.

Nebūna mirusių kalbų, tačiau būna mirę jos vartotojai. Mirę ne fiziškai, o socialiai. Nuo senų laikų graikai juokauja, kad „vynas suartina žmogaus ir Dievo logiką“, ir tai turbūt reiškia, jog kalba – tai Dievas, kurio neįmanoma pajusti kitaip kaip tik

per laisvą, atpalaiduotą, atvirą mintį. Visa, ką norime apie save sužinoti, yra mūsų kasdienėje kalboje, jos tone, pustoniuose, prasmėse, turinyje.

> *Mintis ir saviraiška – ne paprastas laukas, ir sėjos jame neįmanoma pagreitinti kaip ir neįmanoma įsisavinti dviejų metų kurso per dvi dienas.*

Didaktinė sovietinė epocha suteikė lietuviams pamokas, iš kurių galima mokytis, tačiau ar verta teigti, kaip kad dažnai teigiame, jog buvome tokie miklūs ir pagreitintai „įšokome“ į Vakarų modernizmą? Mintis ir saviraiška – ne paprastas laukas, ir sėjos jame neįmanoma pagreitinti kaip ir neįmanoma įsisavinti dviejų metų kurso per dvi dienas. Tai – iliuzija arba paklaida. Arba kvailystė. Nei mūsų vystymasis buvo „sustabdytas“, nei reiktų tam tikrą istorinį etapą traktuoti kaip nuopuolį. Atvirkščiai. Istorija dovanojo mums skaudžią patirtį tam, kad praturtėtumėme, kad mūsų kultūroje susikirstų sudėtingos vizijos, ir nesvarbu, kaip tai vadinama politinių interesų grupėse, nes politika yra tik laikina registratorė (kartais labai neatidi) ir ji vadovaujasi kitais principais.

Beje, Plutarchas rašė, kad į politiką turėtų eiti žmonės tik iš pašaukimo ir jokiu būdu ne mizantropai. Kiekviename Europos krašte šiandien gyvena keliolikos tautų atstovai, ir geriausiai sekasi tiems, kurie moka savo istorinę patirtį kūrybingai integruoti į dabartį. Po kelių dešimtmečių Lietuvą taip pat užpildys daugybė kitų tautų ir rasių žmonių. Tai įvyks savaime, nes kiekvieno krašto gyvavimui reikalinga įvairovė. Ji – kaip sėjomaina, be kurios dirva miršta ir joje įsiviešpatauja parazitai. Jei, būdami stipraus stuburo, kokie esame, ir gerais pavyzdžiais, kokie tebesame, išmokysime atvykusiuosius kalbėti ir rašyti lietuviškai, šie žmonės savo kitonišku žvilgsniu, gebančiu žvelgti per atstumą, pasakys daug tiesos apie mūsų kraštą. Jei ir nepasakys, bylos jų fizinis buvimas išvien su mumis. Tai bus emigrantų vaikai, politiniai ir karo pabėgėliai, keliaujantys specialistai, mišrios poros ir šeimos. Šiuos žmones vadinu „diogeniškais“ – kilusiais iš dviejų tautų, jiems kasdien tenka derėtis ir su kitu, ir su savimi kaip „kitu“.

Išvykimas iš savo šalies – dar vienas mūsų laisvėjimo ypatumas. Jis būdingas ne tik lietuviams, jis aktualus visur. Vis girdžiu mane palietusius savo studento graiko žodžius: „Dar negimę, jau esame emigrantai.“ Kai kurios tautos emigraciją priima kaip prigimtį, juk išvykstame tik dėl vienos priežasties – siekdami išsilaisvinti: nuo nedarbo, nuo šeimos dramos, nuo politikos, nuo vienatvės, nuo

persekiojimo, nuo nelaimingos meilės, nuo to, kas erzina, svarbiausia – nuo savęs pačių... Galime tik guosti save tuo, kad esame turtingi globalia mintimi ir ja gerokai lenkiame savo kaimynus. Mūsų mintis kupina kelionės po pasaulį, plačių kaip Emanuelio Levino, Alphonso Lingio, Algirdo J. Greimo ar Antano Maceinos vizijų... Lietuva, lyginant su senaisiais Atėnais, dar jauna ir graži valstybė. Gražioje šalyje su gražiais žmonėmis viskas turi būti gražu. Ir tai jaudina.

Straipsnis spausdintas žurnalo „Pasaulio lietuvis“ 2018 m. vasario mėn. 2/564.

Mielai pasidalysime žurnale skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS